

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

АКМЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

**Черкаси
2012**

ББК 88.52 я2
Н 93

Акмеологічний словник / Упор. І.О. Ніколаєску. – Черкаси ОПОПП, 2012. – 28 с.

УПОРЯДНИК:

Ніколаєску І.О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освітнього менеджменту і педагогічних інновацій Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Андрющенко Т. К., кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри освітнього менеджменту і педагогічних інновацій Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради;

Демиденко Т.М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, член-кореспондент Української Академії Акмеологічних наук.

Акмеологічний словник може стати у нагоді науковцям, викладачам, студентам і всім, хто цікавиться новітніми тенденціями в науці.

Затверджено на засіданні Вченої ради інституту.
Протокол № 2 від 30.05.2012 року

ПЕРЕДМОВА

*Одностороннее искусственное воспитание,
с его временными и прикладными целями,
получаемое в школе, рано или поздно
вступает в разлад с жизнью,
которая непрерывно требует полноты
и всестороннего развития человеческих способностей.*

Н.Пирогов

Акмеологічний словник є методичним забезпеченням для опанування педагогічними працівниками, які проходять курси підвищення кваліфікації, лекції “Акмеологічний підхід в освіті”.

Головною метою автора словника є конкретна допомога вчителям в оволодінні певною системою базових акмеологічних понять та категорій, відповідних психолого-педагогічних знань, необхідних для подальшої професійно-педагогічної діяльності. Зміст видання становлять терміни, які стосуються формулювання мети акмеології, її предмета, об’єкта та завдань. Поняття, які пропонуються, скоріш за все є категорійним орієнтиром, оскільки поступовий розвиток акмеології як науки сприяє появі нових наукових фактів, що дозволяє здійснювати їх уточнення та корекцію.

Словник містить поняття та категорії, запропоновані провідними спеціалістами-акмеологами Росії та України (Н. Кузьміна, Г. Данилова, А. Деркач, О. Бодальов, О. Анісімов, Є. Богданов, В. Зазикін, Л. Лаптев, С. Пальчевський, А. Реан, С. Степанов та ін.), а також ті дефініції, які відображають авторське бачення їх акмеологічного змісту.

Акмеологічний словник може стати у нагоді науковцям, викладачам, студентам і всім, хто цікавиться новітніми тенденціями в науці.

Для зручності користування поняття в “Акмеологічному словнику” розміщено за алфавітним принципом.

Словник містить понад термінів.

АЛФАВІТ

**Аа Бб Вв Гг Дд Ее Єє Жж Зз Ии Іі Її Йй Кк Лл Мм Нн
Оо Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Юю Яя ь**

А

АКМЕ – (від грец. АСМЕ – вершина, квітуча пора) – найвищий рівень досягнень при розв'язанні спеціальних і професійних завдань у будь-якій професії, у тому числі і в науці, мистецтві, літературі, техніці, освіті.

АКМЕОГРАМА – основний метод акмеографічного підходу, який є системою вимог, умов і факторів, які сприяють прогресивному розвитку і перш за все розвитку професіоналізму особистості й діяльності суб'єктів праці (В. Г. Зазикін).

АКМЕОЛОГ – спеціаліст у галузі акмеології й прикладної психології, який уміє вирішувати певне коло психологічних й акмеологічних професійних завдань, спеціалізується на роботі з перспективними кадрами та допомагає їм у здійсненні їхнього особистісно-професійного розвитку.

АКМЕОЛОГІЯ – наука про досягнення людиною найвищих вершин у життєдіяльності та самореалізації творчого потенціалу, який є основою загальнолюдських потенційних можливостей.

АКМЕОМЕТРИЯ – напрям акмеології, який передбачає системне вивчення освітніх методик та технологій і вимір вершинних досягнень учня, студента, курсанта чи слухача та окремих учителів, викладачів.

АКМЕТЕКТОНІКА (грец. акме – "вершина, розквіт, зрілість"; tektonike – "майстерність") – акмеологічна система оцінювання, корекції, моделювання й розвитку професійного образу акме суб'єкта діяльності. Ця категорія запропонована Г. С. Гусевою.

АКМЕОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ ВЧИТЕЛЯ ТА ВИКЛАДАЧА – налаштування на конгруентність у стосунках з вихованцем, сприйняття його у світлі потенційних можливостей, готовність до здійснення педагогічного патронату підопічного на основі реалізації цих можливостей, пошук шляхів професійного удосконалення для виконання цих завдань.

АКМЕОЛОГІЧНА ШКОЛА – школа, едукативний процес якої вибудовується на засадах акмеологічної концепції, що базується на методологічному підґрунті, складовими якого виступають автентична педагогіка та синергетичні підходи до формування особистості учня.

АКМЕОЛОГІЧНЕ ШКІЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – простір школи та пов'язаного з нею соціуму, духовно формуючі впливи яких спрямовані на досягнення акмеологічно значимих результатів як учнями, так і вчителями в умовах творчих пошуків та престижу самоудосконалення в зонах автентичного самовизначення.

АКМЕОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ – стійкі зв'язки і закономірності між рівнем продуктивності діяльності окремих суб'єктів чи цілісних професійних груп і колективів з одного боку, і з іншого – з факторами (об'єктивними, суб'єктивними і суб'єктивно-об'єктивними), що зумовлюють досягнення високих результатів (вершин), на які вони здатні.

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ – розгляд цілісного процесу і найвищих результатів навчальної діяльності учня та професійної вчителя кризь

призми гіпотетичних вершинних досягнень, „вузлів" зв'язку різноманітних напрямів розвитку людини, сміливості творчого вирішення проблем, можливих інтегративних показників.

АКМЕОЛОГІЧНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ – це технології, які, з одного боку, спрямовані на саморозвиток учня згідно його задатків та внутрішньої інтенції в умовах варіативності освітніх програм, а, з другого боку, це технології, спрямовані на досягнення кожним учнем своїх можливих найвищих результатів за умови поєднання зусиль усіх фахівців, які здійснюють педагогічний супровід вихованців: практичних психологів, соціальних педагогів, валеологів, працівників шкільних бібліотек, класоводів, класних керівників, учителів-предметників.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – здатність людини до свідомої трудової та соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння багатств матеріальної й духовної культури. А.о. проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика А.о. – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність.

Б

БАЖАННЯ – один із структурних компонентів вольового процесу: переживання людиною своїх актуальних потреб, яке характеризується усвідомленим уявленням про прагнення щось здійснити.

В

ВПЛИВ АКМЕОЛОГІЧНИЙ – інтегрований та цілеспрямований вплив, який здійснюється на особистість чи групу, має гуманістичний зміст та спрямований перш за все на прогресивний розвиток особистості чи групи людей. Акмеологічний вплив у методичному відношенні може розглядатися як самостійне явище, яке має безпосередньо акмеологічний зміст. У той же час акмеологічним може бути будь-який психологічний, педагогічний чи інший вплив, який здійснюється в інтересах особистості як об'єкта впливу та має гуманістичну спрямованість (А. Деркач, А. Кириченко).

ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – 1) гармонійний розвиток усіх сторін особистості, її фізичних і духовних сил, творчих здібностей і талантів; розвиток людини, здатної до розумової і фізичної праці, носія високо моральних якостей, естетичних і культурних цінностей, з різнобічними матеріальними і духовними потребами; 2) гуманістичний ідеал виховання. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В.р.о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш конкретним є осмислення В.р.о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей залучення до загальнолюдської культури.

Г

ГАРМОНІЯ — динамічний стан людини, що потребує щоденних зусиль для ефективної підтримки.

ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК – характеризує результативність освіти й виховання людини в поєднанні її духовного і фізичного стану, у звертанні уваги на її розумовий і емоційно-почуттєвий світ, на єдність слова і діла.

ГАРМОНІЙНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ — усвідомлено і самостійно створювана людиною система адаптивно необхідних інтересів і видів діяльності, що дають змогу підтримувати фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я й успішно реалізувати своє життєве призначення.

ГАРМОНІЙНИЙ СТАН — наявність деякого оптимального рівня суперечності, який стимулював би саморозвиток людини та інтерес до життя.

ГАРМОНІЙНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ — ступінь оптимальності стосунків, сили базових прагнень, тенденцій, можливостей їхньої реалізації в поведінці (згода із самих собою), згода з людьми, природою, типом емоційного складу та ін.

ГЕНІАЛЬНІСТЬ – найвищий рівень розвитку як загальних (інтелектуальних), так і спеціальних (музичних, літературних, сценічних та ін.) здібностей людини.

ГЕНІЙ – 1) найвищий ступінь талану; 2) найвищою мірою обдарована людина.

ГЕТЕРОСТАЗ – вихідне поження про те, що люди мотивовані стремлінням до особистісного росту, пошуку стимулів до саморозвитку й самореалізації. (Л. Х'єлл).

Д

ДИСГАРМОНІЯ ОСОБИСТОСТІ – часткове або цілковите порушення принципу гармонійності в розвитку особистості. Д. о. може наставати внаслідок нервових і психічних захворювань. Запобіганню Д. о. сприяє особистісно-орієнтоване, гуманістично спрямоване виховання, яке передбачає гармонійний і різнобічний розвиток особистості – фізичний, психологічний і соціальний, діяльність у сфері інтересів особи.

ДИСКОМФОРТ – незручний, неприємний психологічний стан у людини, який викликає стійкі негативні емоції. Д. породжується різними причинами: втомою, виснаженням, хворобою, невдачами, неблагополучними відносинами з людьми, незадоволенням важливих потреб та ін.

ДИСПОЗИЦІЯ – наперед визначений план поведінки, спосіб дій особистості.

ДІЄДАТНІСТЬ – спроможність людини свідомо здійснювати певну діяльність, нести відповідальність за її наслідки.

ДІЯ – основний елемент у структурі діяльності. До Д. суб'єкта спонукає мотив (або сукупність мотивів). Кожна Д. спрямована на досягнення суб'єктом певної мети і результатів діяльності; слугує розкриттю можливостей особистості.

ДІЯЛЬНІСТЬ – процес активної, свідомої, цілеспрямованої взаємодії з навколишньою дійсністю, у якому задовольняються потреби, бажання та наміри людини. Структурними елементами різноманітних видів Д. є мотиви, потреби, цілі, засоби, результати.

ДІЯЛЬНІСНО-ОСОБИСТІСНА КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ – ідея, яка полягає в тому, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності.

ДОБРОЗИЧЛИВИЙ – філантропічний, благодійний та великодушний; той, що прагне добра для інших.

ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – висловлення добрих намірів у широкому розумінні; окремих приклад такого ставлення.

ДОБРОТА – 1) моральна якість, яка виявляється у щирих і дружніх почуттях, гуманному ставленні до людей. Д. є антиподом зла; 2) ознака великої моральної сили людини. Морально сильна людина виявляє велику Д., а морально слабка людина буває добренькою на словах, і як правило, бездіяльною у вчинках. Д. виховується укладом життя сім'ї, особистим прикладом батьків, моральними вимогами до поведінки дітей, починаючи з дошкільного віку.

ДОБРОЧЕСНИЙ – який живе чесно, дотримується всіх правил моралі.

ДОМАГАННЯ ЛЮДИНИ ЗАВИЩЕНІ – намагання досягти успіхів у житті, які не зовсім відповідають реальним можливостям цієї людини і її життєвим умовам.

ДОПИТЛИВИЙ – який хоче, намагається про все дізнатися, все зрозуміти.

ДОПИТЛИВІСТЬ – 1) активне пізнавальне ставлення людини до дійсності; 2) психічна риса, властивість інтелекту людини. Виявляється в прагненні до широти і глибини знань про довколишній світ і саму себе. Д. є однією із форм вияву любові до знань як соціальної і духовної потреби розвинутої особистості, психологічною передумовою розкриття сутності явищ і подій. Д. розвивається в процесі пізнання і практичного освоєння людиною об'єктивної дійсності.

ДОСКОНАЛИЙ – 1) який має потрібний ступінь довершеності; 2) повний, абсолютний.

ДОСКОНАЛІСТЬ – повнота позитивних якостей, довершеність, вищий ступінь позитивної якості, уміння, здібності. Д. у діяльності досягається шляхом великих зусиль, потребує від людини творчої активності, працьовитості, наполегливості.

ДОСЛІДЖЕННЯ АКМЕОЛОГІЧНІ – наукове дослідження, яке пов'язано з вирішенням акмеологічних проблем і завдань, що базуються на провідних принципах акмеології. Д. а. можуть бути теоретико-методологічними і прикладними. Відмінною особливістю Д. а. є його інтегративний міждисциплінарний характер (А. Деркач, В. Зазикін).

ДОТЕПНІСТЬ – здатність інтелекту, спираючись на гумор, оптимально оперувати образами і поняттями.

Е

ЕВРИСТИЧНІСТЬ – здатність одержувати нові знання, виявляти невідомі раніше властивості, закономірності.

ЕЙФОРІЯ – 1) емоційний стан, який виявляється в підвищеній і неадекватній веселості, зниженій критичності мислення; 2) сприйняття, оцінка чого-небудь у занадто невинувато оптимістичних тонах.

ЕКЛЕКТИЗМ – відсутність оригінальності й самостійності.

ЕКСПАНСИВНІСТЬ – психічний стан людини, психологічною основою якої є переоцінка свого «Я» і надмірний, нерідко неконтрольований інтелектом і волею, вияв власних почуттів. Експансивні люди часто втрачають здоровий глузд, вдаються до нереалістичних, авантюрних дій. Вони важкі у спілкуванні, схильні до конфліктів, від яких найчастіше самі страждають. Переборювання окремих виявів Е. слід здійснювати шляхом самоконтролю, підсилення власних вольових дій.

ЕКСПРЕСІЯ – 1) виразність; 2) виразна поведінка людини; 3) яскравий, значний прояв почуттів, настроїв, думок.

ЕКСТАЗ – 1) стан захоплення, замилювання, поєднаний зі скрутністю рухів; 2) захват, доведений до афекту.

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ – перехід внутрішніх, розумових дій у зовнішні реакції, поведінку, діяльність.

ЕКСТРАВЕРСІЯ – властивість людської особистості, яка виявляється у спрямованості її переживань, інтересів, прагнень до зовнішнього світу.

ЕМОЦІЇ — особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущість для життєдіяльності індивіда явищ і ситуацій, які діють на нього.

ЕМОЦІЇ АСТЕНІЧНІ – емоційні переживання, що понижують загальний тонус організму, його активність і працездатність, наприклад, пригнічений стан, розпач, глибоке співчуття, печаль і т.п.

ЕМОЦІЙНИЙ ДЕФІЦИТ – психічний стан людини, коли вона відчуває дефіцит емоційного спілкування у сім'ї, серед однолітків.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ – здатність розуміти, аналізувати й контролювати власні почуття та емоції та вміння відчувати, розуміти настрої оточення.

ЕМОЦІЙНИЙ КОМФОРТ – психічний стан максимальної емоційної зручності людини у природному і соціальному середовищах.

ЕМОЦІЙНІСТЬ – властивість індивіда, що характеризує зміст, якість і динаміку його емоційних станів. Змістовний аспект емоцій визначає коло об'єктів, що мають для індивіда підвищену емоційну значущість. Якісні особливості емоційності свідчать про перевагу в життєдіяльності індивіда позитивних або негативних емоцій. До динамічних особливостей відносяться особливості їх виникнення, перебігу і припинення, їх експресія. За сукупністю емоційних особливостей індивіда встановлюється його емоційний тип.

ЕМОЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ – вид пам'яті на пережиті людиною емоції і почуття.

ЕМОЦІЙНА ЧУТЛИВІСТЬ – це сприятливий фундамент, на якому виростають тонкощі взаємин, почуттів, прагнень.

ЕМОЦІЙНЕ СПІВПЕРЕЖИВАННЯ – уподібнення вчителем свого стану станом учня чи групи учнів. Е.с. характеризується єдністю задумів і мети. Воно

посилює внутрішні сили особистості, полегшує неприємні відчуття. Необхідність Е.с. зумовлена специфікою праці вчителя. Діти розширюють світ почуттів через учителя, учитель – через дітей.

ЕМОЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ – спілкування, що супроводжується виразними, чіткими емоціями та почуттями, що надають йому великої сили впливу на інших людей.

ЕМОЦІЙНИЙ КОМФОРТ – психічний стан максимальної емоційної зручності людини в природному і соціальному середовищі. Для створення Е.к. велике значення має налагодження оптимального психологічного клімату в колективі, гармонізація й естетизація середовища.

ЕМПАТІЙНИЙ ПРОЦЕС — інтелектуально-емоційна взаємодія людини, яка потребує психологічної або іншої підтримки з особою, здатною надати таку підтримку.

ЕМПАТІЙНА КУЛЬТУРА – сукупність знань, переконань, вмінь і навичок, які характеризують здатність однієї людини підтримувати почуття іншої таким чином, щоб у процесі співпереживання це почуття, незалежно від його змісту, форми, часу, необхідності, ставало глибшим, доцільнішим або нейтралізувалося.

ЕМПАТІЯ — 1) здатність відчувати почуття іншого; співпереживання; 2) психологічна властивість особистості, що забезпечує процеси співпереживання, включення в емоційний стан іншої людини, спроможність зрозуміти її переживання; 3) пасивно-споглядальне розуміння ставлень, почуттів, психічних станів іншої особи без активного втручання з метою надати дієву допомогу. На відміну від симпатії, для якої характерне почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось, процес Е. є в основному інтелектуальним за своїм змістом; 4) здатність педагога ідентифікувати себе з учнем (з іншою особою), стати на його позицію, розділити його інтереси, радощі, розчарування; 5) здатність до співчуття, співпереживання, емоційного залучення до переживань інших з формуванням адекватного емоційного резонансу.

ЕНТУЗІАСТ – 1) людина, пройнята ентузіазмом, яка діє з ентузіазмом; 2) людина, яка віддає всі сили якій-небудь справі; 3) палкий прихильник чого-небудь.

ЕРОГАТНІСТЬ – зверхність, пихатість.

ЕРУДИЦІЯ – 1) глибокі, всебічні пізнання, широка обізнаність, ученість, начитаність; 2) глибокі знання в певній галузі науки чи в багатьох галузях, широка обізнаність, начитаність. Е. є свідченням високого інтелектуального розвитку людини, розвиненості її духовних сил, пам'яті. Набувається Е. шляхом наполегливої і кропіткої праці, систематичного навчання, наукового пошуку, власних роздумів над проблемою.

Ж

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ – пристосованість людини до життя, її відповідність плинним умовам середовища, здатність не лише існувати, а й розвиватися, оволодівати необхідними для нормального функціонування в природному,

предметному і людському довкіллі навичками й уміннями, реалізовувати свої потенційні можливості.

3

ЗАВДАННЯ АКМЕОЛОГІЧНІ – відображають стратегічні цілі акмеології, специфіку її предмета й об'єктів, її стан як науки на сьогодні. Можна виділити декілька груп важливих завдань:

- розробка психотехнік професійного самовизначення особистості;
- визначення зв'язків такого самовизначення з особистісною сферою людини;
- розробка проблем, пов'язаних із механізмами формування в особистості фахової мотивації, потреб в актуалізації фахово-особистісного потенціалу;
- дослідження діяльності окремих колективів як цілісної фахової системи;
- розробка методичного інструментарію, за допомогою якого можна було б діагностувати досягнути й рівень професіоналізму як окремим фахівцем, так і всім трудовим колективом;
- лонгітюдне, тобто тривале і систематичне, дослідження професійної кар'єри фахівців вищого рівня професійної майстерності, вивчення та узагальнення авторських систем їх діяльності.

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ – психологічний стан людини, чиї прагнення, бажання, потреби здійснилися, або хто виконує певне завдання, прохання, роботу для людини, яку дуже поважає. З. є передумовою продуктивної діяльності людини.

ЗАКОНИ АКМЕОЛОГІЧНІ – особистісно-професійний розвиток і примноження особистісного потенціалу, самовираз особистості в професії (А. Деркач).

ЗАХОПЛЕННЯ – 1) психічний стан поглинення певною роботою, грою тощо / або кимось / вищий рівень прихильності до певної особи чи істоти. Захоплена чимось/кимось людина має чітку і стійку установку щодо об'єкта своєї захопленості. З. певним видом діяльності, творчості є сильним мотиваційним фактором, що сприяє досягненню успіху; 2) психічний стан значного поглинення навчанням, роботою, грою, творчістю. З. певною справою сприяє тому, що людина віддає їй значну частину свого часу, фізичні й нервово-психічні зусилля.

ЗАХИСНА ПОВЕДІНКА – поведінка, що виявляється через механізми психічного або фізичного захисту при виникненні небезпеки (очікуваної або наявної, уявної або реальної, внутрішньої або зовнішньої).

ЗБУДЖЕНІСТЬ ЛЮДИНИ ЕМОЦІЙНА – схильність людини піддаватися впливам інших людей і життєвим обставинам, швидко приходити у стан емоційного збудження.

ЗВИЧКА – схильність до усталених способів дій.

ЗДАТНІСТЬ – властивість, яка визначає можливості, спроможність, нахили до виконання певної діяльності.

ЗДИВУВАННЯ – інтелектуальна емоція, яка виявляється під час сприйняття нового, невідомого, цікавого. Конкретно виявляється як емоція, викликана новизною, сприйняттям чогось незвіданого, цікавого. З. часто набувається як якість у процесі розумової діяльності. З. є передумовою зацікавленості,

проникнення розуму в глибинну сутність явищ. З. виступає також як позитивна мотивація пізнання.

ЗДІБНОСТІ – 1) продукт соціалізації задатків учня; 2) включають у себе як окремі знання, вміння й навички, так і готовність до навчання новим засобам і прийомам діяльності; 3) індивідуально-психологічні особливості як суб'єктивна умова успішного виконання визначеного типу діяльності. З. не зводяться до знань, умінь та навичок індивіда. Їх проявами є швидкість, глибина, легкість і міцність оволодіння засобами та прийомами діяльності. З. пов'язані із загальною спрямованістю особистості, ступенем сталості та схильності людини до тієї чи іншої діяльності. Вони формуються на основі задатків; 3) стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються в тому, як людський індивід навчається, набуває певні знання, вміння й навички, освоює певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства. В З. поєднуються природне й соціальне. Природною основою З. є задатки. Сукупність З. називають обдарованістю. Визначальним у розвитку З. є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. З. людини розвиваються в процесі засвоєння нею суспільного досвіду, виховання й навчання, у процесі трудової діяльності. З. поділяються на загальні – такі, що виявляються у всякій діяльності, і спеціальні, характерні для певних її видів (математичні, технічні, музикальні та ін.). Кожна З. становить складну синтетичну якість людини, у якій поєднуються окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення). Вищим ступенем розвитку З. особистості є талант; 4) у широкому розумінні - психічні властивості індивіда, які регулюють його поведінку і є умовою його життєдіяльності.

ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ КОМУНІКАТИВНІ – здібності людини, які проявляються в її спілкуванні з іншими людьми, включають в себе вміння слухати і розуміти людей, справляти на них вплив, встановлювати з ними хороші особисті та ділові взаємовідносини.

ЗДІБНОСТІ СПЕЦІАЛЬНІ – здібності, від яких залежить успішність виконання людиною окремих, досить складних видів навчальної і професійної діяльності, наприклад, організаторської, математичної, музичної, технічної, художньо-образотворчої і т.п.

ЗДОРОВ'Я – стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів.

ЗДОРОВ'Я ПСИХІЧНЕ – 1) рівновага у сприйманні навколишньої дійсності, людей; 2) адекватно-позитивна реакція на різного роду подразнення та відносини. Здатність до саморегуляції і самовідновлення різних функцій організму. Порушення деяких функцій визначається не стільки патологічним станом організму людини, скільки психічними розладами.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД – сукупність уявлень, поглядів, навичок мислення, вироблених і зафіксованих людиною на основі її повсякденного життя. Це свого роду робоча концепція явищ і подій, що оточують нас. Внаслідок багатовікового досвіду склалися прості, але правильні уявлення, які не

втрачають свого значення, оскільки вони дають людині правильні орієнтири в природному й соціальному оточенні.

ЗНАННЯ – 1) продукт суспільно-трудової і розумової діяльності людей; 2) особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються 3. у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. 3. виконують важливі соціальні функції: а) матеріалізуються в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служать виробництву; б) перетворюються на переконання і є керівництвом до практичної дії. 3., які передаються шляхом цілеспрямованого навчання, мають бути, насамперед, строго науковими. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. 3., виступаючи складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним із джерел нахилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань.

ЗНАННЯ АКМЕОЛОГІЧНІ – це специфічне комплексне знання, яке має науково-методологічну орієнтацію і трьохкомпонентну структуру. Воно інтегрує соціальні, гуманітарні і суспільні наукові закономірності буття людини.

ЗОНА ПОТЕНЦІЙНОГО РОЗВИТКУ – приховані можливості в психологічному саморозвитку людини, які відкриваються при наданні їй мінімальної підказки або зовнішньої допомоги.

ЗОСЕРЕДЖЕНІСТЬ – уміння людини (властивість її свідомості) концентрувати свою увагу й зусилля на виконанні певного завдання.

ЗРІЛІСТЬ (дорослість) у словниковій педагогічній літературі (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський) трактується як найтриваліший період онтогенеза, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей людської особистості. Хронологічні рамки цього періоду доволі умовні й визначаються моментом завершення юності та початком періоду старіння.

I

ІМІДЖ – 1) образ, зображення; 2) реальна (або уявна) зовнішність, стиль ділової людини; відношення до неї на основі її популярності і успіху, довіри і симпатій людей. Зазвичай асоціюється з поняттями престижу і престижності, з репутацією; 3) характер стереотипу, що сформувався у масовій свідомості й має емоційно забарвлений образ кого-небудь або чого-небудь. Формування іміджу відбувається стихійно, але частіше він є результатом роботи фахівців у певній галузі.

ІМІДЖ ПРОФЕСІЙНИЙ – форма життєвого вияву педагога, за допомогою якої він, активуючи особистісно-ділові якості, професійно та особистісно самоутверджується.

ІМІДЖ УЧИТЕЛЯ – емоційно забарвлений стереотип сприйняття образу учителя у свідомості учнів, колег, оточуючих.

ІМПРОВІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – знаходження учителем неочікуваного педагогічного рішення під час уроку або спілкування та практично миттєве його втілення. Процес І.п. складається із чотирьох етапів: перший етап – педагогічне прозрівання – під час уроку чи виховного заходу у відповідь на репліку, запитання, вчинок, або при поясненні нового матеріалу, учитель отримує внутрішній поштовх, імпульс, який наштовхує на нову думку, ідею; другий етап – миттєве осмислення педагогічної ідеї та миттєвий вибір шляху її реалізації; третій етап – реалізація педагогічної ідеї – цей етап є центральним, від нього залежить ефективність І.п.; четвертий етап – осмислення, тобто миттєвий аналіз процесу втілення педагогічної ідеї та рішення про продовження І.п. чи його припинення. І.п. сприяє удосконаленню педагогічної техніки, уміння гнучко реагувати на завдання, які виникають під час навчально-виховного процесу.

ІМПУЛЬСИВНИЙ – 1) схильний діяти під впливом раптового спонукання (імпульсу); 2) зумовлений імпульсом.

ІМПУЛЬСИВНІСТЬ – особливість поведінки людини (у сталих формах – риса характеру), що полягає в схильності діяти поспішно, поривчасто, під впливом першої спонукаючої дії, суто зовнішніх обставин, емоцій. Імпульсивна людина не обдумує своїх вчинків, не зважає різних можливостей; вона швидко й безпосередньо реагує на події і так само швидко розчаровується щодо своїх вчинків. І., насамперед, властива дітям дошкільного й молодшого шкільного віку, поведінка яких характеризується слабкістю контролю.

ІНДИВІД – 1) особа, окремо існуючий організм, окремо взята людина як представник людського роду; 2) окремий представник суспільства, народу, класу, даної соціальної групи.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – 1) сукупність неповторно своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей. Проблема І. пов'язана з цілісною характеристикою окремої людини в різноманітності її думок, почуттів, проявів волі, потреб, мотивів, бажань, інтересів, звичок, настроїв, переживань; 2) людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; 3) сукупність рис, що визначають самобутність людини, її відмінність від інших людей; 4) своєрідність психіки та особистості індивіда, її неповторність. І. проявляється в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів і інтелекту, потреб і здібностей індивіда. Передумовою формування людської І. служать анатомо-фізіологічні задатки, які перетворюються в процесі виховання, яке має суспільно зумовлений характер, породжуючи широку варіативність проявів І. У психології І. виступає як цілісна характеристика окремої людини, як оригінальність, самобутність її психологічної структури. Людина стає І., коли її особистість наповнюється одиничними та особливими неповторними властивостями. Індивідуальні якості особистості формуються на основі індивідуальних (конституційних особливостей, типу нервової системи, темпераменту тощо). Характер людини є проявом індивідуальних особливостей особистості.

ІНДИФЕРЕНТНИЙ – людина, яка не виявляє до когось, чого-небудь зацікавлення; байдужий.

ІНІЦІАТИВА – 1) перший крок у якій-небудь справі, починання; 2) здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість; 3) внутрішні спонукання до нових форм діяльності, заповзятливість; керівна роль в якихось діях. І. особливо важлива у педагогічній діяльності. Безініціативна людина не може бути добрим педагогом.

ІНІЦІАТИВНИЙ – 1) моральна риса людини, що виявляється у почині, внутрішньому спонуканні до нових форм діяльності і поведінки; 2) людина, яка виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ – характеристика діяльності, поведінки і особистості людини, що означає її здатність діяти за внутрішнім спонуканням, на відміну від реактивності – поведінки, здійснюваної у відповідь на зовнішні стимули.

ІНТЕЛЕКТ – 1) стійка структура розумових здібностей; 2) універсальна здатність, що визначає готовність людини засвоювати і використовувати знання та досвід, здатність розумно діяти, раціонально мислити й успішно справлятися з життєвими обставинами; 3) розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати. Структура І. включає такі психічні процеси, як сприймання й запам'ятовування, мислення й мовлення тощо. Розвиток І. залежить від природних задатків, можливостей мозку й від соціальних факторів – активної діяльності, життєвого досвіду.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – самоактуалізація, самоствердження особистості виконанням різноманітних операцій логічного мислення: розв'язання завдань за допомогою абстракцій, використання раніше набутого досвіду для розв'язання нових завдань, пристосування до нових ситуацій.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – особистісні досягнення в розвитку логічного мислення, що характеризуються неповторністю, унікальністю творчого обдарування і творчої дії людини.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК – постійне самовдосконалення людиною логічного мислення в розумінні його кількісної і якісної визначеності.

ІНТЕРАКЦІЯ — повсякденна взаємодія людей.

ІНТЕРЕС – 1) емоційно насичена направленість особистості на об'єкти, що пов'язані з задоволенням її потреб; 2) активна спрямованість людини на той чи інший предмет або явище дійсності, пов'язана з позитивними емоціями, ставлення до пізнання, оволодіння тією чи іншою діяльністю; 3) цілеспрямованість думок і дій, яка відображає матеріальні і духовні потреби окремих людей, соціальних груп і історичних спільностей. І. (у психології) проявляється в позитивному емоційному ставленні до об'єкта, у зосередженні уваги на ньому; 4) увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимось; 5) те, що найбільш цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і

турбот; прагнення, потреби; б) те, що йде на користь комусь, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам.

ІНТРАВЕРСІЯ – переважна скерованість психічних процесів людини (уваги, сприймання, мислення тощо) на свій власний внутрішній світ на відміну від екстраверсії, при якій переживання особистості скеровані на зовнішній світ.

К

КОМПЕТЕНТНІСТЬ АКМЕОЛОГІЧНА – категорія, запропонована А. Марковою, у загальному вигляді – це когнітивний компонент системи професіоналізму акмеолога, сфера його професійного бачення. До К.а. входить акмеологічне знання про шляхи, принципи і закономірності прогресивного розвитку зрілої особистості та її професіоналізму.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПРОФЕСІЙНА – володіння вчителем необхідною сумою знань, умінь та навичок, які визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості учителя як носія певних моральних цінностей, ідеалів.

КОМПЕТЕНЦІЇ – відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат. Результатом набуття К. є компетентність, яка на відмінну від К. передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. К. можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі. Ознакою К. є її специфічний предметний або загальнопредметний характер, що дає змогу визначити пріоритетні сфери формування (освітні галузі, навчальні предмети, змістові лінії).

КРИТЕРІЙ АКМЕОЛОГІЧНИЙ – міра професіоналізму суб'єкта, продуктивності його діяльності, розвиненості особистісно-професійних якостей. Бувають інтегральними, конкретними і детальними (В. Зазикін).

КУЛЬТУРА – 1) історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що виражається у формах організації життя та діяльності людей, у їх взаємовідносинах, та створюваних ними матеріальних і духовних цінностей; 2) рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності; 3) сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності; 4) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

КУЛЬТУРА В ОСВІТІ – складова культури, джерело знань про природу, суспільство, способи діяльності, емоційно-вольового та ціннісного відношення людини до оточуючих людей, праці, спілкування тощо.

Л

ЛЮДИНА – істота, яка втілює вищу ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності. Л. як суб'єкт і продукт трудової діяльності в

суспільстві є системою, у якій фізичне і психічне генетично зумовлене і життєво сформоване, природне і соціальне утворюють нерозривну єдність. Л. є предметом вивчення багатьох наук: антропології, соціології, етнографії, педагогіки, анатомії, фізіології, психології.

ЛЮДЯНІСТЬ – 1) риса особистості, що виявляється в повазі до людей, гуманності, уболіванні за добробут і культурний розвиток людства; 2) виражає принцип гуманізму стосовно до повсякденних взаємовідносин людей. Включає ряд більш конкретних якостей – доброзичливість, повага до людей, співчуття і довір'я до них, великодушність чи самопожертва заради інших людей, а також передбачає скромність, чесність, щиросердя.

М

МАЙСТЕРНІСТЬ – 1) почерк професіонала в будь-якій діяльності; 2) риса особистості, яка відрізняє одного працівника від іншого; 3) високе мистецтво в певній галузі, вправність у виконанні певного виду діяльності. М. передбачає наявність професійних знань, умінь та навичок. Вона характеризується працьовитістю, наполегливістю, здатністю швидко і бездоганно виконувати трудові операції.

МАКРОСОЦІУМ КЛАСУ – зовнішня життєдіяльність учасників навчально-виховного процесу.

МАНЕРИ – 1) спосіб виконання дій, прийомів, звичка діяти певним чином; 2) форма поведінки, уміння триматися в товаристві, 3) сукупність властивостей мовлення, характерна для людини хода, жестикуляція, міміка, спосіб одягатися тощо.

МИСЛЕННЯ – 1) психічний пізнавальний процес узагальненого та опосередкованого відображення істотних елементів, властивостей і зв'язків між ними в предметах і явищах об'єктивної дійсності; 2) найвищий продукт по особливому організованій матерії – мозку, активний процес відображення об'єктивного світу в поняттях, судженнях, теоріях тощо.

МИСЛЯЧИЙ – той, хто глибоко й самостійно мислить.

МІЖОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ – явище, яке виникає в групі людей і виявляється у взаємопізнанні, взаємопереживанні і взаємовпливові.

МЕТОД АКМЕОЛОГІЧНИЙ – сукупність прийомів, засобів дії, які дозволяють ефективно вирішувати акмеологічні проблеми і завдання.

Н

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ – якість особистості, що полягає в умінні досягати поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди.

НАСЛІДУВАННЯ – особлива форма поведінки, яка полягає у відтворенні – більш чи менш трансформованому – дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб. Н. може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим, цілеспрямованим. Надмірна наслідуваність веде до втрати самостійності, самотності, індивідуальності.

НАСНАГА – 1) стан душевного піднесення, запал; 2) творчий запал, душевна зарядка; 3) творче завзяття, бойовий настрій, піднесення.

НАСНАЖУВАТИ – запалювати, викликати душевне піднесення, спонукати, будити, кликати до чого-небудь.

НАСТАВНИК – 1) той, хто дає поради, навчає; 2) досвідчений працівник, що здійснює шевство над молодшими (молодими робітниками, робітницями).

НАСТАВНИЦТВО – 1) діяльність, що полягає в поданні допомоги порадами, навчанням; 2) форма професійної підготовки і виховання молоді, яка здійснюється наставниками.

НАСТАНОВА – стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби.

НАСТИРЛИВИЙ – 1) який набридає, надокучує своїм дітям, вчинкам; 2) який довго, невідступно діє, невідчепний, нав'язливий.

НАСТІЙЛИВИЙ – 1) завзятий, стійкий, непохитний в осягненні чого-небудь; наполегливий; 2) який виражає завзяття, стійкість, непохитність; наполегливий.

НАСТРІЙ – відносно тривалий психічний стан душевної орієнтованості, в основі якого лежить позитивна чи негативна емоція.

НАТХНЕНИЙ – 1) сповнений, пройнятий натхненням; 2) сповнений благородства, душевної краси.

НАТХНЕННЯ – стан людини, що характеризується піднесенням її творчих сил, активізацією всіх психічних процесів.

НЕБАЙДУЖИЙ – 1) який виявляє деякий інтерес, приділяє увагу кому-, чому-небудь; 2) не позбавлений цікавості до кого-, чого-небудь.

О

ОБ'ЄКТ АКМЕОЛОГІЇ – зріла особистість, яка прогресивно розвивається та самореалізується, головним чином, у професійних досягненнях.

ОДУХОТВОРЯТИ – 1) надавати життєвості чому-небудь; оживляти; 2) збуджувати в кому-небудь високі почуття, помисли тощо; надихати; 3) робити що-небудь піднесеним, небуденним, сповнювати його високим змістом, благородством тощо, облагороджувати.

ОКРИЛЕНІСТЬ – психічний стан людини, у якому вона перебуває під домінуючим впливом позитивних емоцій.

ОПТИМІЗМ – 1) світовідчуття, пройняте вірою в краще майбутнє, торжество добра над злом, справедливості над несправедливістю; 2) поняття, яке характеризує систему уявлень про світ, у центрі якої лежить життєстверджуюче, позитивне ставлення до навколишньої об'єктивної реальності, майбутнього.

ОПТИМІСТИЧНИЙ – сповнений оптимізму; життєрадісний.

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ – створення таких умов для виконання діяльності, за яких людина може в максимальній мірі при мінімальних затратах фізичних і психологічних зусиль задовольнити свої потреби.

ОРГАНІЗОВАНІСТЬ – вольова якість особистості, що полягає в умінні керуватися в своїй діяльності наміченим планом, відповідальному ставленні до наміченої справи, в умінні досягати результатів без зайвої роботи, метушні та стресових станів. О. виховується, у першу чергу, прикладом найближчого оточення, його ставленням до неорганізованої діяльності когось, вимогами і привчанням до акуратності, вчасності, відповідальності і цінування часу.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ – сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння організаторською діяльністю.

ОРИГІНАЛЬНИЙ – який привертає до себе увагу своєю незвичайністю, своєрідністю.

ОСОБИСТІТЬ – 1) конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін.; індивідуальність, особа; 2) соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного; 3) стійка система соціально значимих рис, що характеризують індивіда, продукт індивідуального і суспільного розвитку, включення індивідів у систему соціальних відносин за допомогою активної предметної діяльності і спілкування. О. формується в процесах спрямованого виховання і соціалізації індивідів. О. характеризується активністю; спрямованістю (стійкою системою мотивів, інтересів, переконань і т.д.); глибинними утвореннями, що формуються в спільній діяльності.

II

ПІДХІД АКМЕОЛОГІЧНИЙ – базова узагальнена акмеологічна категорія, яка описує сукупність принципів, прийомів і методів, що дозволяють вирішувати акмеологічні проблеми і завдання.

ПІДХІД АКМЕОГРАФІЧНИЙ – система психолого-педагогічних принципів і методів, які дозволяють вирішувати проблеми і завдання розвитку професіоналізму особистості та її діяльності.

ПОКАЗНИКИ АКМЕОЛОГІЧНІ – характеристики ступеня продуктивності діяльності, розвиненості особистісно-професійних якостей суб'єкта діяльності як професіонала (В. Зазикін).

ПРЕДМЕТ АКМЕОЛОГІЇ – вивчення у процесуальному і результативному аспектах феномена зрілості чи досягнення людиною вершин як індивідом, особистістю, так і суб'єктом діяльності та індивідуальністю.

ПРЕДМЕТ АКМЕОЛОГІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ – парадигма проблем діяльності педагога як фахівця, дослідження професіоналізму в його педагогічній діяльності (Г. Кримська та В. Панчук); цілісний розвиток людини, яка зростає, поетапне формування її зрілості зусиллями нового типу педагога, що є фахівцем із розвитку дитини в предметному навчанні та майстром застосування корекційно-розвиваючих технологій розвитку обдарованості та творчості (В. Максимова).

ПОЧУТТЯ – 1) переживання людиною свого ставлення до навколишньої дійсності (до людей, їх вчинків, до якихось явищ) і до самої себе. Короткочасні переживання (радість, сум і т. п.) іноді називають емоціями у вузькому

розумінні слова, на відміну від П. як стійких, тривалих переживань (любов, ненависть і т. п.); 2) форма суб'єктивного, безпосередньо переживаного відношення людини до явищ навколишньої дійсності, інших людей і їх вчинків, самого себе і своїх дій. Це переживання може бути стійким (любов, ненависть, повага тощо) і короткочасним, викликаним наявною конкретною ситуацією (радість, смуток, обурення тощо). Короткочасні переживання називають також емоціями. П. формуються в зв'язку з пізнавальними процесами й тісно пов'язані з діяльністю людини. Цілеспрямований вплив на емоційну сферу дитини приводить до того, що П. поступово перетворюються в стійке емоційне відношення, входять до характеристики особистості. Вихователь ставить вихованця в такі умови, у яких виникає переживання, і добивається закріплення виниклих П. у вчинках.

ПОЧУТТЯ НОВОГО – характеризує здатність людини розуміти деталі подальшого розвитку суспільства, ставити і розв'язувати актуальні проблеми життя (виробництва, науки, мистецтва, взаємовідносин людей), вловлювати в суттєвому становищі речей паростки нового, висувати, підтримувати і втілювати в життя прогресивні починання.

ПРАВДИВИЙ – 1) який відповідає правді, істині; 2) людина, яка говорить правду; чесний, справедливий; 3) справжній, явний.

ПРАВДИВІСТЬ – моральна якість, що характеризує людину, яка зробила для себе правилом говорити істину, не приховувати від інших людей і самого себе дійсний стан справ. Вимога П. є загальнолюдською. Вона впливає з потреби людей мати правильне уявлення про суспільство, у якому вони живуть, вчинки оточуючих, які вона мають оцінювати, життєві обставини, у які вони потрапляють.

ПРИНЦИПОВІСТЬ – 1) морально-психологічна риса особистості, яка характеризує чіткість її соціальної позиції, вірність певній ідеї, переконанню, принципам і послідовність їх обстоювання, проведення в життя. При визначенні П. обов'язково слід враховувати зміст ідей, принципів, які обстоює людина; 2) позитивна якість особистості, яка керується в своїй поведінці принципами, внутрішніми переконаннями, чітко дотримується і послідовно відстоює їх у теорії і на практиці.

ПРИРОДЖЕНИЙ – який від народження має нахил, здібності до чого-небудь; природний.

ПРИРОДОВІДПОВІДНЕ ВИХОВАННЯ - педагогічний принцип, який вимагає будувати процес виховання на основі особливостей природи дитини. Принцип П.в. вимагає своєчасної орієнтації педагогів на сенситивність (підвищену сприйнятливність) дітей певного віку до конкретних видів діяльності й впливів. Його застосування пов'язане зі створенням у навчально-виховному закладі відповідного етносередовища, з широким використанням фольклору, народних звичаїв, традицій, тісною співпрацею із сім'єю для збагачення дітей знаннями і позитивними емоціями про свій родовід, націю, з вихованням інтересу до рідного краю, поваги до старших поколінь.

ПРИСТОСУВАННЯ – процес подолання людиною життєвих негараздів та досягнення гармонії зі своїм соціальним середовищем. На відміну від адаптації носить не глобальний, а парціальний характер.

ПРИХИЛЬНІСТЬ – емоційний зв'язок між людьми, які перебувають один з одним у тісному контакті.

ПРОВІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ – різновид діяльності, що зумовлює найголовніші зміни у психічних рисах особистості, виникнення різних психічних новоутворень на даній стадії її розвитку.

ПРОБИВНИЙ – який уміє досягати поставленої мети, одержувати що-небудь; наполегливий, енергійний.

ПРОФЕСІОНАЛ – у широкому розумінні – суб'єкт професійної діяльності, у якого високі показники професіоналізму особистості й діяльності, який має високий професійний і соціальний статус, динамічно розвинену систему особистісної і діяльнісної нормативної регуляції, постійно націлений на саморозвиток та самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, що мають соціально-позитивне значення (А. Деркач, В. Зазикін).

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ – напрям наукової психології досліджень, що стосується вивчення особистості – її структури, мотиваційної сфери, самосвідомості, індивідуальних особливостей та якостей, процесів соціалізації та індивідуалізації, особистісного зростання.

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ – 1) галузь психології, яка вивчає процес творчості в різних сферах діяльності, передусім у науці, літературі, мистецтві, винахідництві, а також структуру та розвиток творчого потенціалу особистості, роль уяви, мислення, інтуїції, індивідуально-психологічних особливостей, що виявляються в процесі творчості; 2) сфера психології, яка досліджує закономірності створення людиною нового, оригінального в науці, техніці, мистецтві, різних видах трудової діяльності. Предметом П. т. є також творчі моменти навчання і гри.

Р

РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ – внутрішній критерій успіху та невдачі, за яким оцінюються результати власної діяльності. Особа з високим Р.д. вдовольняється успішним вирішенням лише тих завдань, які вона вважає досить складними, що позитивно впливає на розкриття її здібностей та потенційних можливостей, спонукає до саморозвитку та самореалізації. Легкі здобутки не приносять їй самій належної втіхи.

РІВНОВАГА ДУШЕВНА – стан спокою, відсутність переживань, хвилювань.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації й виховання. Оволодіння дійсністю в дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості.

РОЗВИТОК – процес саморуху від нижчого (простого) до вищого (складного), який розкриває, реалізує внутрішні тенденції і сутність явищ, веде до виникнення нового.

С

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ – психологічний термін для позначення повного розкриття особистісного потенціалу.

САМОАНАЛІЗ – аналіз, оцінка власних учинків і переживань.

САМОБУТНІЙ – 1) той, який відзначається природною своєрідністю, не схожий на інших; 2) самостійний у своєму розвитку, незалежний від будь-яких впливів, неповторний, оригінальний.

САМОВДОВОЛЕНІЙ – який відчуває вдовolenня самим собою і не приховує цього, усвідомлюючи свої достоїнства, заслуги, переваги тощо.

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ – вдосконалення самого себе (фізичне, моральне тощо), своєї фахової майстерності.

САМОВИЗНАЧЕННЯ – 1) визначення свого місця в житті, суспільстві, усвідомлення своїх суспільних, класових інтересів; 2) виявлення народом своєї волі щодо свого національного і державного ладу.

САМОВИМОГЛИВІСТЬ – вимогливість до самого себе, своїх учинків, роботи.

САМОВИХОВАННЯ – 1) свідомо діяльність людини, спрямована на удосконалення самої себе, вироблення у себе позитивних якостей, звичок і подолання негативних; 2) систематична й свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок. Результат С. перевіряється практикою життя. Пов'язане з самоосвітою. Найпростіші, мало усвідомленні елементи С. мають місце вже в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У доступних формах необхідно дітей цього віку привчати до самостійності, яка забезпечує в подальшому успіх С. Свідоме С. настає лише в підлітковому віці, коли в достатній мірі сформувалися основи характеру. Учні необхідно знайомити в школі й сім'ї з різними формами й методами С. (самокритика, самопереконавання, самонавіювання, самопримус, самообов'язок, емоційно-мислене перенесення в становище іншої людини тощо); спираючись на внутрішні стимули С., організувати систему засобів, які змушують підлітка працювати над собою. Мета С. змінюється й ускладнюється з віком учня. В юнацькому віці інтенсивніше йде процес формування світогляду, збагачення знаннями, зміцнюється зв'язок між С. і самоосвітою.

САМОВЛАДАННЯ – один із суттєвих виявів вольової риси характеру людини, що полягає в здатності її свідомо керувати власними почуттями, настроями і приводити їх у відповідність з конкретними життєвими ситуаціями. С. може виявлятися як у самостримуванні, так і самоактивізації: в одних випадках людина гальмує в собі небажані, не відповідні певній ситуації настрої, емоційні стани й завдяки цьому уникає неправильних актів поведінки, в інших - вона викликає в собі ті настрої, стани, почуття, які є стимулом до дій і вчинків, що їх вимагають конкретні обставини. С. виховується з дитинства під впливом вимог дорослих, у процесі діяльності особистості, взаємин з людьми, що її оточують. Важлива роль у розвитку С. як вольової риси належить

самовихованню. С. нерозривно пов'язане з самоконтролем, почуттям власної гідності і відповідальності особи.

САМОЗБЕРЕЖЕННЯ – діяльність людини, спрямована на охорону свого організму і своєї особистості під впливом негативних чинників.

САМОЗАДОВОЛЕНІЙ – який відчуває самозадоволення самим собою і не приховує цього, усвідомлюючи свої достоїнства, заслуги, переваги і т. ін.; самовдоволений.

САМОКОНТРОЛЬ – усвідомлювана регуляція людиною своєї поведінки та діяльності для забезпечення відповідності їхніх результатів поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам тощо. Мета С. полягає в запобіганні помилкових дій чи операцій та виправленні їх. Важливу роль у процесах С. особистості відіграє її самооцінка. С. є важливим засобом розумового та морального самовдосконалення особистості. Навички С. формуються в дітей у процесі ігрової, навчальної, трудової діяльності під впливом дорослих і колективу. Виховувати навички С. необхідно вже з дошкільного віку, поступово удосконалюючи й ускладнюючи їх у процесі вікового розвитку. Треба наполегливо вчити дітей планувати й контролювати свої дії, слідкувати за собою, передбачати наслідки своїх дій і співвідносити їх з тими, які вимагаються.

САМОКРИТИЧНИЙ – який критично ставиться до себе, до нової діяльності, поведінки.

САМОНАВІЮВАННЯ (автосугестія) – особливий вид психічного впливу людини на саму себе. За змістом і наслідками С. може бути позитивним і негативним. Позитивне С. спрямоване на самовиховання, мобілізацію фізичних та інтелектуальних можливостей особистості. Прикладом цілеспрямованого С. є автогенне тренування. Негативне С. зумовлює небажані стани і якості, моралізує активність тощо.

САМОНАВЧАННЯ – самостійне навчання поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя.

САМООЦІНКА – 1) почуття власної гідності, оцінка людиною своїх сил та здібностей; 2) емоційно насичені оцінки самого себе як особистості, власних здібностей, моральних якостей та вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка створюється під впливом тих оцінок, які дають особистості інші люди, а також у результаті співставлений образу реального „я” (яким людина бачить себе) із образом ідеального „я” (яким людина бажає себе бачити); 3) оцінка самого себе, своїх достоїнств і недоліків; 4) судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком.

САМООЦІНЮВАННЯ — можливість визначення ставлення до себе і своєї діяльності.

САМОПІЗНАННЯ – пізнання людиною самої себе. Здійснюється за допомогою розуму. Складність С. зумовлюється тим, що воно зорієнтоване на внутрішній світ людини з її суб'єктивним та індивідуально-самобутнім характером.

САМОПОЖЕРТВА – виражається в добровільному принесенні в жертву своїх власних інтересів, нахилів, а нерідко навіть життя в ім'я благородних цілей, інтересів інших людей заради досягнення загальної мети, загальних ідеалів.

САМОПОЧУТТЯ – комплекс суб'єктивних відчуттів, що відображають ступінь фізіологічної та психологічної комфортності наявного стану людини. Добре С. є запорукою позитивного психологічного настрою, успішної діяльності. Людина повинна, використовуючи свою волю і інтелект, сприяти виявленню позитивного С. навіть у складних життєвих ситуаціях.

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ (самопредставлення) – процес спрямованого спілкування вчителя й учнів, під час якого вчитель “подає” (виявляє свої сильні сторони: знання, вміння, навички, демонструє і здібності та ін.) таким чином, щоб викликати в учнів інтерес.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ – 1) здатність людини керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та власних психічних процесів; 2) довільна самоорганізація поведінки: формування значимих цілей, врахування умов діяльності, реалізація послідовної програми дій, орієнтація на об'єктивні критерії успішної діяльності, об'єктивна оцінка реально досяжних результатів.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ МОРАЛЬНА – управління людиною своєю поведінкою відповідно до моральних норм і принципів, що є вираженням суті особистості, її “Я”. Така поведінка дозволяє зберігати позитивне ставлення до себе, загальне емоційне благополуччя. С.м. може бути як довільною, так і мимовільною. Довільна С.м. виявляється у свідомому прийнятті людиною рішень діяти відповідно до моральних вимог. Контролюючи свою поведінку, вона виконує цей намір, навіть якщо він суперечить її безпосереднім бажанням. При мимовільній С. м. моральність вчинку зумовлена неможливістю діяти інакше. Мимовільна моральна поведінка найкраще відповідає вимогам повсякденного життя, коли необхідно швидко приймати рішення, здійснювати певні вчинки.

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ — становлення людини як суб'єкта власної життєдіяльності.

САМОСВІДОМІСТЬ – уявлення індивіда про свої взаємозв'язки з середовищем, концептуальне самовідображення свого “Я”, установки по відношенню до самого себе, усвідомлення своєї соціальної значимості і соціальної відповідальності, особистісний рівень домагань, оцінка своїх можливостей, моделювання свого ідеального “Я”, потяг до ідеального уявлення себе у свідомості інших людей.

САМОСПОСТЕРЕЖЕННЯ – 1) спостереження за своїми діями, думками, почуттями; 2) метод вивчення психічних процесів, властивостей і станів за допомогою суб'єктивного спостереження за явищами своєї свідомості.

САМОСТВЕРДЖЕННЯ - прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості і викликана цим прагненням поведінка.

САМОСТІЙНІСТЬ – одна з властивостей особистості. Характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів – знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її

результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності. Формування С. в процесі навчання – одне з основних завдань шкільного навчання. Відповідно, аналіз умов такого формування – одне з завдань педагогічної науки. Учитель повинен активно формувати С. у навчанні, як у розумінні оволодіння учнями необхідними знаннями, уміннями й навичками, так і в розумінні створення особистісних ставлень до діяльності і її продуктів.

САМОУСВІДОМЛЕННЯ – чітке усвідомлення своєї суті, своїх характерних рис, своєї ролі в суспільстві, житті і т. ін.

САМОУТВЕРДЖЕННЯ – прагнення індивіда до досягнення певного суспільного статусу, що часто виступає як домінуюча потреба.

СИНЕКТИКА (грец. *synektike* – об'єднання різнорідних елементів) – метод колективної творчої діяльності й наукового дослідження, заснований на цілеспрямованому використанні інтуїтивно-образного, метафоричного мислення учасників. Застосовується як прийом розв'язання складних творчих завдань; у педагогічній практиці – для вирішення навчально-пізнавальних проблем і навчання процесу творчого пошуку. С. була розроблена наприкінці 50-х років ХХ ст. американським психологом В. Гордоном на основі застосування методу групової генерації ідей, названого мозковою атакою або мозковим штурмом.

СИТУАЦІЯ УСПІХУ – суб'єктивний психічний стан задоволення наслідком фізичного або морального напруження виконавця справи, творця явища.

СИТУАЦІЯ УСПІХУ З ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ – цілеспрямоване, організоване педагогом і сім'єю створення умов для досягнення значних результатів у діяльності індивіда і колективу. Ситуація успіху досягається тоді, коли сама дитина оцінює результат як успіх.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ (лат. *socialis* – громадський) – процес входження індивіда до соціуму. Передбачає засвоєння ним певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень) для функціонування в суспільстві, здобуття власного соціального досвіду та активного формування особистості.

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – поняття, що позначає сукупність домінуючих у людини мотивів і потреб, які визначають головну лінію її поведінки, діяльності і спілкування з людьми.

Т

ТАЛАНТ – надзвичайні здібності, обдарованість, вища здатність людини до творчої діяльності, успішної праці в науці, політиці, мистецтві, виробництві. Т. — це вищий рівень розвитку здібностей, передусім спеціальних. Характеризується новизною, оригінальністю самоутвердження особистості.

ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГА – процес здійснення творчих задумів педагога для досягнення цілей у вирішенні особистісно-значущих педагогічних проблем.

ТВОРЧА УЯВА – уява, що включається в творчу діяльність, як вищу форму активності та самостійної діяльності людини. Т.у. визначається науковим

відкриттям чи новизною наукового дослідження, відкриттям, раціоналізацією, створенням художнього твору, розв'язанням нової задачі тощо.

ТВОРЧЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – принцип особистісно-орієнтованої педагогіки; процес взаємодії людей між собою для досягнення спільної мети.

ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС – діяльність людини, внаслідок якої створюються нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення.

ТВОРЧИСТЬ ДИТЯЧА – складна діяльність дітей і підлітків, у якій органічно поєднуються навчальні завдання, пов'язані з формуванням у них певних знань, умінь та навичок, і власне творчі завдання, у результаті чого виникають нові твори та ідеї в галузі науки, мистецтва і техніки. Шкільне навчання та виховання будуються так, щоб не лише давати знання, а й забезпечувати розвиток усіх здібностей у дітей. Велике значення для розвитку здібностей у школярів мають різні гуртки: художні, літературні. Важливою умовою формування здібностей є працьовитість людини, її інтерес, любов до праці взагалі. Висока працьовитість і здібності особистості існують в єдності.

ТВОРЧИСТЬ ПЕДАГОГІЧНА – вища форма активності й самодіяльності педагогічних працівників. Передовий учитель, розвиваючи творчі можливості учнів, сам є творцем і новатором у пошуках найефективніших методів навчання та виховання. Т.п. охоплює різні сторони педагогічної діяльності – проведення навчальної роботи, організацію колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, опрацювання стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального розв'язання завдань всебічного і гармонійного розвитку дітей. Важливу роль у розвитку Т.п. відіграє правильно організована робота дирекції школи, методоб'єднань та педагогічної ради школи.

У

УМІННЯ – здатність людини належно виконувати певні дії, у нових умовах, використовуючи набуті знання і навички, з метою досягнення конкретного результату. У. починають формуватися ще в ранньому дитинстві, охоплюють усі види діяльності і за змістом є різноманітними – від елементарних побутових, доступних дитині першого року життя, до професійних, що вимагають спеціальної теоретичної і практичної підготовки (трудові, пізнавальні, навчальні, мовленнєві, спортивні, художні тощо).

УМОВИ АКМЕОЛОГІЧНІ – значущі обставини, від яких залежить досягнення високого професіоналізму особистості та її діяльності.

УПЕВНЕНІСТЬ – 1) стан, під час якого зведені до мінімуму або і зовсім відсутні сумніви; 2) переживання людиною своїх можливостей, адекватних до завдань, що стоять перед нею в житті, і до тих, які вона сама ставить перед собою. У. спостерігається в тих випадках, коли самооцінка людини в певному виді діяльності відповідає її реальним можливостям.

Ш

ШКІЛЬНИЙ КООПЕРАТИВ – об'єднання дітей і дорослих у педагогічній системі С. Френе задля спільного використання знарядь праці, спільного прийняття рішень і спільної відповідальності.

ШТАМ-ГРУПА (нім. Stamm – рід, плем'я) – соціальне утворення, що планомірно діє під керівництвом вихователя задля духовного єднання дітей і характеризується вільною динамікою внутрішньої структури. Запровадив термін П. Петерсен.

ШКІЛЬНА ОСВІТА – з огляду акмеології як методологічної основи – цілісний розвиток підростаючої людини в умовах освітніх систем, а сутність змісту шкільної освіти розглядати як людинознавство, як систему знань про взаємодію людини зі світом.

ШКІЛЬНА ОСВІТА – з огляду акмеології як методологічної основи – цілісний розвиток підростаючої людини в умовах освітніх систем, а сутність змісту шкільної освіти розглядати як людинознавство, як систему знань про взаємодію людини зі світом.

Ц

ЦІЛЕСПРЯМОВАНИЙ – 1) який прагне до певної мети; 2) спрямований до досягнення певної мети.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ – прагнення до певної мети, підпорядкованість їй дій, думок і т. ін.

ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ – 1) вибіркове ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, система її установок, переконань, переваг, що виражається в поведінці; 2) спосіб диференціації об'єктів індивідом по їх значеннях; 3) вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ц.о. формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті.

ЦІННІСТЬ – 1) позитивна чи негативна значущість об'єктів довкілля для людини, класу, групи, суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерій і способи оцінки цієї значущості виражаються в моральних принципах, нормах, ідеалах, установках, цілях; 2) у соціальній роботі це поняття вживається для позначення принципів і норм, що виражають морально-естетичні установки соціальної роботи.

Ф

ФАКТОРИ АКМЕОЛОГІЧНІ – основні причини, що мають характер дієвих сил, головні детермінанти професіоналізму (В. Зазикін).

ФОРМА ПРЕЗЕНТАЦІЇ (лат. praesento – передаю, вручаю) **НОВОГО** – один із способів розповсюдження нововведень (наукових, науково-популярних публікацій, розпоряджень органів освіти, теле-, кіно-, відеоматеріалів, періодичних видань, художніх творів тощо).

Х

ХОЛІЗМ – вихідне припущення про те, що поведінка і розвиток особистості можна правильно пояснити лише шляхом розгляду їх як цілісних систем. **Х.** є засобом реалізації системного підходу в психології та акмеології (Д.Зиглер).

Я

Я-ІДЕАЛ – включає моральні суспільні норми й може неодноразово змінюватися протягом життя.

Я-КОНЦЕПЦІЯ – відносно стійка, у більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе.

ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ – загальні Я.о. визначаються, насамперед, здібностями і характером. Характер є стрижнем особистості, головним визначальником її індивідуальності. Виділяються дві групи рис характеру. До першої належать риси характеру, що виражають ставлення до інших людей, охоплюють позитивні риси, як чуйність, гуманність, щирість, правдивість. Другу групу рис характеру становлять вольові, що визначають уміння і готовність керувати своєю поведінкою відповідно до певних принципів. До вольових рис характеру належать такі позитивні риси, як цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, самовладання, витримка, мужність, сміливість або відповідно негативні риси - впертість, нерішучість, боягузтво. Залежно від розвитку вольових рис характеру виділяють сильні і слабкі характери. Вирішальне значення на формування характеру має виховання. В Я. о. органічно поєднуються вроджене і набуте.

ВИКОРИСТАНІ СЛОВНИКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

1. Глосарій основних термінів професійної освіти і навчання /упоряд. Т. Десятков; за заг.ред. Н. Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2009. – 92 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол ред. : В. Г. Кремень. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1038 с.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспирова А.Ю. Педагогический словарь: для студентов высших и средних учебных заведений. – М.: Академия, 2000. – 175 с.
4. Кравченко А. Й. Социология. Словарь: Учебное пособие для студентов вузов / А. Й. Кравченко. – М. : Академия, 1997. – 228 с.
5. Краткий словарь по социологии / Авт.-сост. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
6. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, перевидання 2003. – 348 с.
7. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.
8. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2 е. изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К.: Політвидав України, 1982. – 215 с.
10. Психолого-педагогический словарь: для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / Авт. – составитель В. А. Мижериков; Под ред. П. И. Пидкасистого. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544 с.
11. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Загальна редакція і укладання: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – К. – Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – 400 с.
12. Соціологія: словник термінів і понять / Упорядники С.А. Біленький, М.А. Козловець, Саух І.В., Федоренко В.О., Котвіцький В.А., Цибульській В.В., Жиловага А.С., Дебош В.М. /За ред. Біленького Є.А. і Козловця М.А. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
13. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом ЧОІПОПП
Зам. № 1215 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1